

نوروز در آذربایجان

-

تألیف

منصوره وثیق

تیریز ۱۳۹۴

سرشناسه	وثیق، منصوره
عنوان و نام پدیدآور	نوروز در آذربایجان/ تالیف منصوره وثیق.
مشخصات نشر	تبریز: ایران‌شناخت، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۴۵۸ص: ۵/۱۳×۵/۲۱ س.م.
شابک	۳۰۰۰۰۰ ریال: 978-600-94396-8-3
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ص. [۴۶۹]-[۴۸۵]; همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت	نمابه.
موضوع	نوروز -- ایران -- آذربایجان
موضوع	نوروز -- ایران -- آذربایجان -- آداب و رسوم
رده بندی کنگره	۱۳۹۴ ۴۱۳/۴۸۷۴GT:
رده بندی دیویی	۳۶۹۵۵۲.۱۴:
شماره کتابشناسی ملی	۴۱۶۵۷۵.

انتشارات ایران شناخت مؤسسه تاریخ و فرهنگ دیارکهن

نام کتاب: نوروز در آذربایجان مؤلف: منصوره وثیق

نوبت چاپ: اول

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و طراحی: موسسه تاریخ و فرهنگ دیارکهن

لیتوگرافی: امید چاپ: امید

قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال

ناشر: ایران شناخت محل نشر: تبریز

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۳۹۶-۸-۳

مرکز پخش تهران ۲۶۷۰۰۲۰۸-۲۶۷۰۰۲۰۶

مرکز پخش در تبریز انتشارات ایران شناخت ۰۴۱۳۵۵۷۶۸۹۳

فهرست مطالب

۱۲.....	یادداشت دبیر مجموعه.....
۱۴.....	پیشگفتار.....
فصل اول : نوروز گاهشماری جشن ها	
۲۳.....	گاهنبارها.....
۲۵.....	کیسه.....
۲۷.....	پنجه (خمسه مسترقه، بهیرک).....
۲۸.....	فروردگان.....
۳۰.....	هنگام نوروز و نوروزها.....
۳۱.....	نوروز معتضدی.....
۳۲.....	نوروز عضدی.....
۳۳.....	نوروز سلطانی (جلالی، ملکی).....
۳۶.....	نوروز خوارزمشاهی.....
۳۷.....	نوروز غازانی (خانی).....
۳۸.....	روایات داستانی و تاریخی پیدایش نوروز.....
۴۵.....	نوروز، در فروردین ماه.....
۴۷.....	نوروز و علت های پیدایش آن.....
۵۲.....	وجه تسمیه نوروز.....

- ۵۵ خاستگاه تاریخی نوروز
- ۵۶ دوره هخامنشی (۵۵۹ - ۳۳۰ پ. م.)
- ۶۴ دوره اشکانی (۲۵۰ پ. م. - ۲۲۶ م.)
- ۶۵ دوره ساسانی (۲۲۴ - ۶۵۲ م.)
- ۶۸ زمان جشن نوروز و مهرگان؛ علت برتری نوروز بر مهرگان؟
- ۷۳ نوروز بزرگ و کوچک یا خاصه و عامه
- ۷۵ نوروز کوچک یا عامه
- ۷۹ نوروز بزرگ یا خاصه
- ۸۸ چرا نوروز بزرگ در دوازدهمین فروردین برگزار می‌شده است؟
- ۹۱ جشن‌های بهاری - در میان سایر اقوام و ملل
- ۹۸ مراسم جشن بهاری ساسانی در بابل و هم‌بندی‌های آن با ایام نوروز ایرانی
- ۱۰۴ نوروز و سرودهای نوروزی
- ۱۰۸ سرودهای نوروزی در آذربایجان

فصل دوم : پیش از رفتن

- ۱۱۵ ۱- بیک‌های نوروزی
- ۱۱۵ کوسه برنشین
- ۱۲۹ آتش افروز
- ۱۳۰ حاجی فیروز
- ۱۳۳ غروس گوله
- ۱۳۴ میر نوروزی
- ۱۳۹ خان سیزده روز
- ۱۴۰ نوروزی خوان

۱۴۲	تَکَمّی‌ها، پملیک‌چی‌ها (نمونه پیک‌های نوروزی در اردبیل).....
۱۴۳	تَکَم یا تَکّه‌گردانی.....
۱۴۵	سایاچی‌ها (نمونه پیک‌های نوروزی در جلفا و عجب‌شیر).....
۱۴۷	چیلله قوودو.....
۱۴۹	خلاصه کلام.....
۱۵۰	۲- بازه ریاندن.....
۱۵۰	- در این باستان.....
۱۵۴	در این امر.....
۱۵۶	۳- خانه ترانه.....
۱۵۸	خانه تکانی در آذربایجان (او تَرخان)
۱۶۰	۴- چهارشنبه سوری.....
	واژه و پیشینهٔ چهارشنبه سوری؛ این چهارشنبه سوری از جشن‌های پیش از اسلام
۱۶۰	است؟.....
۱۶۶	چهارشنبه‌های ماه آخر سال در آذربایجان.....
۱۷۰	بوته‌افروزی.....
۱۷۳	بوته‌افروزی در آذربایجان.....
۱۷۶	آب‌پاشی و آب‌بازی؛ باورها و پنداشت‌ها.....
۱۸۱	باورها و پنداشت‌ها در آذربایجان.....
۱۸۸	فالگوش‌نشینی، فالگوش.....
۱۸۸	قاشق‌زنی.....
۱۸۹	بخت‌گشایی؛ باورها و پنداشت‌ها.....
۱۹۱	کوزه، کوزه‌شکنی.....
۱۹۲	فال کوزه، فال آب (سو فالی).....

- ۱۹۳..... فال انگشتی
- ۱۹۴..... فال سوزن و پنبه
- ۱۹۴..... اسپند
- ۱۹۷..... آجیل چهارشنبه سوری (چهارشنبه یمیشی)
- ۲۰۰..... بازار چهارشنبه (چهارشنبه بازاری)
- ۲۰۲..... لباس نو (بایرام پالتاری)
- ۲۰۳..... شام چهارشنبه سوری
- ۲۰۴..... شال انداختن (قورشاخ سالاما، قورشاق سالاماق)
- ۲۰۷..... چهارشنبه سوری (چهارشنبه خاتون)
- ۲۰۹..... دیدار خانواده های غایب
- ۲۰۹..... ۵- یادآوری مردگان (اموات)
- ۲۱۲..... پیشینه یادآوری مردگان و همانند آن با سایر اقوام
- ۲۱۷..... نام گرهن / دفتر آمرزش روان
- ۲۱۷..... مراسم یادآوری مردگان در اسلام و سایر ادیان الهی
- ۲۲۰..... ۶- شب جشن نوروز
- ۲۲۰..... آتش افروزی و آتش بازی
- ۲۲۱..... عصر و شب عید در آذربایجان (بایرام آخشامی، بایرام گنجه س)

فصل سوم : آیین و آداب سال نو

- ۲۲۷..... ۱- آیین و آداب تحویل سال
- ۲۲۷..... خوان نوروزی (سفره نوروزی)
- ۲۲۲..... اقلام سفره نوروزی
- ۲۲۴..... سفره هفت سین در تهران
- ۲۳۵..... سفره هفت سین در آذربایجان

اعلام زمان تحویل.....	۲۴۱
آداب و باورهای تحویل سال نو در ایران امروز.....	۲۴۲
آداب و باورهای تحویل سال نو مردم پایتخت.....	۲۴۵
آداب و باورهای تحویل سال نو در آذربایجان.....	۲۴۶
۳- آداب ایام نوروز.....	۲۵۴
رسم آب‌پاشی.....	۲۵۴
چمچه ساتین (چمچه خاتون).....	۲۶۱
مراسم درخوا.....	۲۶۴
رسم دید و بازدید.....	۲۶۴
رسم دید و بازدید در آمل ایلیان.....	۲۶۷
رسم نوروزانه، عیدی، سینه.....	۲۷۱
رسم عیدی در آذربایجان (بایر لیلخ، اراماخ).....	۲۸۴
۴- بازیها و نمایش‌های نوروزی.....	۲۸۵
چوگان بازی.....	۲۸۹
تخم‌مرغ بازی.....	۲۹۰
بازیهای نوروزی در آذربایجان (آیناماخ لار).....	۲۹۱
آرادا ویردی (وسط).....	۲۹۲
بازی فندق.....	۲۹۲
خرس بازی و خروس بازی.....	۲۹۳

فصل چهار : نوروز در دوره اسلامی

نوروز در روایات و احادیث اسلامی.....	۲۹۸
تقارن نوروز با عید غدیرخیم.....	۳۰۳

۳۱۱..... نوروز در عهد خلفا و علل دوام آن

۳۱۱..... نوروز در عهد خلفا

۳۱۶..... علل دوام نوروز در عهد خلفا

۳۲۲..... کارت تبریک

۳۲۳..... نوروز و شعرهای نوروزی

۳۳۱..... نوروز در د. بارهای ایران

فصل پنجم : نوروز در نوشته های جهانگردان خارجی

۳۴۳..... نوروز در زمان صفویه

۳۴۷..... نوروز در زمان شاه صفی

۳۵۰..... نوروز در زمان شاه سلیمان

۳۵۱..... نوروز در زمان قاجاریه

۳۵۱..... نوروز در زمان فتحعلی شاه

۳۵۳..... نوروز در زمان محمدشاه قاجار

۳۵۴..... نوروز در زمان ناصرالدین شاه

فصل ششم : سیزده بدر (روز طبیعت)

۳۸۵..... ۱- عدد سیزده و سیزده فروردین

۳۸۵..... نحسی و ناخجستگی

۳۸۸..... خاستگاه

۳۸۹..... ۲- مراسم سیزده بدر

۳۸۹..... مراسم سیزده بدر در دوره قاجار

۳۹۳..... مراسم سیزده بدر در ایران امروز

۳۹۵	مراسم سیزده بدر در آذربایجان
۳۹۸	بازریها و نمایش‌های روز سیزده
۴۰۰	مفاهیم برخی باورهای بخت‌گشایی
۴۰۲	مفاهیم برخی از رفتارهای سیزده بدر
۴۰۳	سیزده بدر در میان سایر اقوام و ملل
۴۰۶	ویژگی‌های برگزاری نوروز در آذربایجان
۴۱۱	نقش نوروز در زندگی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایرانیان
۴۱۸	نمایه
۴۶۸	کتابنامه
۴۶۸	منابع فارسی و عربی
۴۸۴	منابع خارجی

یادداشت دبیر مجموعه

نوروز در تاریخ و فرهنگ مردم ایران زمین نماد دوستی، صلح، همزیستی و مهربانی؛ سمبل احترام به یکدیگر و مهم‌تر از همه عرض ارادت به مقدسات دینی است که در طول تاریخ پرفراز و نشیب مردم ایران‌زمین پدیدار گشته است. این نماد ملی از یک سو ریشه در تاریخ کهن این سرزمین دارد و از سوی دیگر با فرهنگ و آیین اسلامی به گره‌ای عجیب گشته است که گویی بخشی از این تعالیم عالیه می‌باشد. سرعاید دبیر ما نوروز روز امامت حضرت علی امیرمومنان(ع) است و همچنین گفته‌اند روز ظهور حضرت ولی‌عصر(عج) خواهد بود.

نوروز گذشته از اینکه یک آیین مرسوم هرساله است که مردم ایران نوشدن روز و دمیده‌شدن حیات در تاروپود طسعت را شادباش می‌نشینند، نماد هویت و فرهنگ کهن ساکنان ایران‌زمین است که در این فرهنگ و هویت، مردم آذربایجان جایگاهی بس رفیع دارند، زیرا یکی از خاستگاه‌های میهن ایرانی آذربایجان است. بر همین اساس برگزاری نوروز در آذربایجان با جلوه‌ای فراوانی از آداب و رسوم همراه است که شهریار شیرین‌سخن در منظومه «حیدربابایه سلاه» به زیبایی آن را به تصویر کشیده است. لزوم بررسی علمی پیشینه و قدمت این نماد کنونی، موجب شد تا طرح تحقیقی «نوروز در آذربایجان» در دستور کار مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران قرار گیرد که انجام این طرح تحقیقی را سرکار خانم منصوره وثیق پژوهشگر توانای تبریزی به نحو شایسته به انجام رسانده است و اینک در معرض دید و استفاده عموم مردم و علاقه‌مندان تاریخ و فرهنگ ایرانی آذربایجان قرار می‌گیرد.

این اثر تحقیقی که با مراجعه و استفاده از صدها منبع و مأخذ معتبر علمی فراهم آمده است، در نوع خود پژوهشی کم‌نظیر درباره نوروز محسوب می‌شود. مؤلف کوشیده است از یک سو پیوستگی‌های ملی و جایگاه آن در تاریخ ایران را به خوبی معرفی کند و از سوی دیگر به نحو احسن به تبیین آداب و رسوم نوروزی در آذربایجان بپردازد.

مؤسسه تاریخ و فرهنگ دیار کهن با قدردانی از زحمات طاقت‌فرسای محقق محترم سرکار خانم وثیق، از ویراستار محترم آقای نادر خبازی دولت‌آباد، طراح و صفحه‌آرای کتاب ام‌نیکبخت تقدیر و تشکر می‌نماید.

رحیم نیکبخت

مؤسسه تاریخ و فرهنگ دیار کهن

پیشگفتار

اعیاد و جشن‌ها از جلوه‌های بارز فرهنگ معنوی و حیات تمدن‌هاست. نوروز از روزگاران کهن به‌ویژه از آغاز دوره ساسانیان تاکنون جشنی طبیعی، فصلی، دینی و ملی برای مردم ایران زمین بوده است. در زمانهای دور جشن‌های چهارشنبه سوری و نوروز و سیزده بدر هرکدام جشن مستقلی به‌شمار می‌رفته‌اند، اما به‌رور زمان دستخوش تغییرات و دگرگونی‌های فراوان شده و امروزه جشن‌های هم‌پیوسته‌ای را تشکیل می‌دهند که هرکدام بخشی از مراسم جشن نوروز را تشکیل می‌دهند. ازین رو، آن دو جشن نیز که هرکدام داستان و بار اساطیری ویرای دارند مورد مطالعه قرار گرفته است.

کتاب پیش‌رو در شش فصل همراه با فهرست راهنما و مستندات آن تنظیم و سپس مطالب هر فصل براساس موضوع، طبقه‌بندی و از دیدگاه داستانی، تاریخی و اجتماعی شرح داده شده است. هرچند کتاب حاضر با هدف، بیان و شرح مراسم و آیین و رسوم نوروزی در شمال غرب ایران شامل سه استان آذربایجان شرقی، غربی و اردبیل تألیف شده است، اما با توجه به وسعت و گستردگی منطقه و نیز پیشینه و قدمت فرهنگی این دیار کهن، آن امر با توجه به محدودیت زمانی پژوهش به‌طور کامل مقدور نشد، و فقط به ذکر کلیات برگزاری رسوم و آیین‌ها، باورها و برخی از راز و رمزهای نهفته در نمادها و نشانه‌ها و ... پرداخته شد.

البته از آنجایی که امکان جمع‌آوری کلیه آداب و رسوم فرهنگی مردم، برای هیچ پژوهشگری به‌تنهایی مقدور نمی‌باشد، لذا ارسال مطالب تازه با

مشخصات منطقه برای ناشر و مؤلف موجب امتنان در چاپ‌های آینده خواهد بود. انشاءالله

حروف اختصاری:

ب. م.	بعد از میلاد	ف.	فوت
پ.	پانویس	م.	میلادی
پ. م.	پیش از میلاد	و.	ولادت
ج.	جلد	ه. ش.	هجری شمسی
ر. ک.	رجوع کتاب به	ه. ق.	هجری قمری
ص.	صفحه	همان	همان نویسنده؛
	همان کتاب		
صص	صفحات		

تشکر و قدردانی

مراتب تشکر و قدردانی خود را از عزیزانی که مرا در این کار یاری داده‌اند اعلام می‌نمایم:

- از مدیریت محترم و کتابداران و کارکنان کتابخانه مرکزی تبریز، کتابخانه عمومی تربیت تبریز، کتابخانه عمومی مدرسه عالی علوم اسلامی ولی عصر (عج) تبریز.

- از مدیریت محترم موزه آذربایجان و نیز مسئول کتابخانه موزه.

- از مدیریت محترم سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران - مدیریت شمال غرب کشور و همکاران محترمشان، در استفاده از کتابخانه آرشیو.

- از جناب آقای حسن اسودی کارشناس ارشد سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران که ویراستاری کتاب را تقبل نمودند و نیز به جهت بهره‌گیری از کتابخانه شخصی‌شان.

- از جناب آقای محمدرضا انزابی کارشناس رایانه.

- از جناب استاد محمدعلی فرزبود به خاطر خطّ روی جلد کتاب.

- از جناب آقای رحیم نیکبخت مدیر محترم مؤسسه تاریخ و فرهنگ دیار کهن به خاطر پیشنهاد و چاپ و انتشار کتاب حاضر.

منصوره وثیق

تبریز - دی ماه ۱۳۹۱